LUCAS PAETUS IURICONS. DE RESTITUTIONE DUCTUS AQUAE VIRGINIS

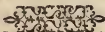
Lucas Paetus

LVCAS PAETVS

IVRISCONS.

DE RESTITVTIONE DVCTVS AQVAE VIRGINIS.

IVS Quartus Medices Pont.Max. cum plurimum ædificijs, publicisque operibus delectaretur, inter alia, de reſtituendo aquæductu fontis Virginis, opus a multis citra ſæculis deſideratum, cogitauit; cumq; de modo, & impenſa tractaret, & quidam Architecti, calculo ſatis obſcurè inito, cum in multis ſubterraneis locis veſtigia ductus nõ apparerent, & longe aliter progrederetur, quàm ipſi deſignaſſent, opus xxiiij. millibus ſcutatis abũde perfici poſſe putaſſent, conſilium tamẽ iniuiſſent petere xxx. millia, ſperantes, quod ſupra eſſet, eis lucro ceſſurum, ipſi quidẽ Architecti verentes id aſſerere, huic oblationi fiẽdæ quendam Antonium Triuiſium Licienſem ſuppoſuerunt, hominem quippe ſatis temerarium, & qui Pſyllorum more vſus fuiſſet, per uicos, & plateas circuire. Qui Principe adito, ſocijsque, & magiſtris eluſis, ſuo nomine repro-

misit opus xxiiij. millibus perfecturum. Adinuentis interim quibusdam non minus confidentibus, ne dicam teme rarijs fabris murarijs, qui opere inter se, designatis, diuisisque locis, repartito, xviij. millibus se illud perfecturos repromittebant, oblatis etiam sponsoribus, quorum nomina Cameræ Apostolicæ, Romanoque Populo, Triuisius se cessurum asserebat, si fabris suo nomine pecuniæ nu merarentur; demonstrauitque ita se cum lucro, & tutè opus ad finem producere posse. Res visa est Pontifici facilis, ideoque onus pecuniæ conferendæ diuisit, vt scilicet Pontifex ipse tertiam, tertiam & Clerus, & reliquum Ro manus Populus conferret, voluitque & Pontifex opus hoc per Ro. Po. animaduerti, vt rectè, & secundum legem à redemptoribus perficeretur. Et exinde re in concionem deducta, visum est aliquibus opus expediri non posse, cũ fontes, qui hodie sunt in loco nũcupato Salone, crederen tur non esse illi, qui Aquam Virginem Romæ tribuissent, sed illi, qui ad salinas iuxta portam Trigeminam, quæ inter Auentinum, & Tiberim erat, aquam ab Appio Crasso, cui Cæco cognomen fuit, ductam exibebant, moti cum ex vocis significatione (nam putabant Salonem à Salinis, vbi aqua terminabatur, corruptè dici) tum etiam ex dictis Iulij Frontini, qui satis apertè testatur, Appiam aquam concipi agro Lucullano, inter milliarium septimũ, & octauum diuerticulo sinistrorsum passum septingentorum octuaginta, cuius etiam ductus vestigia adhuc hodie supra portam Capenam inspiciuntur. Cum idem de Virgine loquens, eam concipi via Collatia, ad milliarium octauum testetur. Quem Frontini locum, Cardinalis Triuulsius testimonio comprobasse videbatur, qui eo Salonis loco pulcherrimam villam, & fundum instruxerat, & construxerat, & aquam illarum fontium Appiam es-

se su-

ſe ſupra ædes inſcripſerat. inde mihi, neſcio qua re, demandata cura, vt fontes, & loca diligenter inſpicerem; & in Senatu referrem. loco igitur fontium imprimis diligenter inſpecto, cui verba illa Frontini de aqua Virgine conueniunt, cum de ea loquens ita inquit: Concipitur ergo via Collatia ad milliarium octauum, paluſtribus locis, ſignino circumiecto, continendarum ſcaturiginum cauſa: collatoque Plinij loco lib. xxxj. c. iij. qui de Agrippa loquens ita inquit: Idem & Virginem duxit ab octaui lapidis diuerticulo duorum millium paſſuum Præneſtina via: iuxta eſt Herculaneus riuus, quem refugiens, Virginis nomen obtinuit: ac etiam inſpecto opere arcuato, & ſubſtructionibus, quæ Virgini a Frontino attribuuntur, audacter retuli, etſi ſubterranei ſpecus quibuſdam in locis non apparerent, Virginem eſſe, & reduci poſſe. Et exinde electi viri nobiles Marius Frangipanius, Populi Romani Cancellarius, Rutilius Alberinus, & Horatius Narus, qui mecum onus ſubirent, & omnes vna curaremus, ut opus rectè, & ſine fraude, ac quàm citiſſime perficeretur; interimque pecuniæ collatæ Triuiſio illi, & fabris murarijs diſtributæ, opus, præſidente operi Illuſt. Gabrio Sorbellono, Pij Quarti ex ſorore nepote, auſpicatum eſt, vix tamen cœptum, tot inter Triuiſiũ redemptorem, & fabros ſubredemptores diſcordiæ, & lites exortæ ſunt, ut tandem uiſum ſit nobis, concurrente etiam Reuer. & Illuſtr. Io. Antonio Sorbellono Cardinali Sancti Georgij, & Reuer. & Illuſ. Benedicto Cardinali Lomellino, tunc Cameræ Apoſtolicæ Clerico, Pontifici referre, opus ad finem perduci non poſſe, niſi ab eo Triuiſius arceretur. Id Pontifex renuit, prætextu quod æquum eſſet, Triuiſium operis auctorẽ, illius debere eſſe perfectorem, tantum per nos animaduerti, vt opus cito proſeque-

 retur,

retur, & rectè. Triuisio igitur opus intricare prosequente, mortuus est Pontifex, creatusque est Pius V. Ghislerius Pontifex omnium optimus, qui etsi animarum saluti consulens, ad morum prolapsorum correctionem, & ad bene, beateque uiuendi institutionem, summo studio, totisque viribus intenderet, publica tamen opera non negligens, huius ductus prosequendi curam Reuerendissimo & Illustriss. Ioanni Riccio Cardinali Politiano præcipuam demandauit, qui (cum interim Triuisius ille miserè admodum diem suum obijsset) reintegrato negotio, vocatis compluribus Architectis, cognito quod fere dimidium operis peragendum supererat, & quod alia decem millia perfectioni sufficere crederētur, cum illa viginti quattuor millia, & plura a Triuisio consumpta fuissent, re ad Populum relata, alia decem ex uini uectigali redigenda, huic operi à S. P. Q. R. applicata sunt, cum quibus opus curantibus Horatio Naro, & me Luca Pæto, adhibitis Iacobo à Porta, & Bartholomæo Gripto Architectis, perfectum est; correctis quibusdam, quæ ab antiquis animaduersa non fuerant; Primum quia aqua fontium, qui tres sunt, cum acquisitionibus, quæ intra ductum oriuntur, uisa est satis, superque esse aquæductui, & formæ presertim in ductu arcuato, Herculaneum riuum, qui uerè loco palustri, & ima in ualle ultra fontes consurgit, reijciendum putauimus, & adiacentibus agris, & prædijs relinquendū: & cum ex inde ductus aquæ substructione, per mediam uallem palustrem, longo circuitu ad montis radices, ubi subterranea forma initium capit, perueniret, usi breuiore uia, perfosso monte, durissimi Tofi, Scabri, qui inter primam fontem, & duas alias intersurgit, & ubi turris assurgit, quo in loco forsan Virginis ædicula fuit, de qua meminit Frontinus, recta ferè uia, iam nō amplius per loca palustria, sed per montis

radices

radices,fontes coniunximus,& ad ſpecum antiqui ductus perduximus.quo factum fuit,ut ubi antea aquæ pluuiales, a montibus deſcendentes parietibus ſubſtructionis inhærentes,ipſos parietes,non ſine aquæ detrimēto corrumpebant; hodie cum iuxta radices montium riuo ſubterraneo perducatur,aqua pluuia ad ima ſupra ductum prolabatur; ſicque incorruptam aquam, & illeſum ductum longo æuo putauimus conſeruari poſſe. in ea etiā ſubterranea ſpecu, nouoque ductu conficiendis,venæ multæ eiuſdem bonitatis, cuius & fontes, acquiſitæ ſunt, ita ut riuus Herculaneus amplius à ductu, inarcuato opere capi non potuiſſet, conſtrui etiam curauimus in initio montis,de quo ſupra, feneſtram emiſſariam, vt ſi quando in ductu, (vt ſæpe contingit) vitium fieret, aqua paruo negotio auerti poſſet, & ductus emendari: quod non ſolum ibi, ſed etiam in initio eius ſubſtructionis, quæ eſt in loco, vbi nunc dicitur Bucca leonis, qui locus etſi Frontini tempore totus ſubſtructionis eſſet, vt etiam hodie ueſtigia demonſtrant, per nos tamen etiam arcuato opere eſt reſtitutus, ut pluuiales aquæ, & ſcaturigines quædam, quæ ibi ſunt,facile ſubter labi poſſint. ſed & alterum, & tertiū emiſſarium in initio operis arcuati,magni iuxta Anienem a ſiniſtris confici fecimus; ex quibus paruo negotio, repagulis demptis, ductus omnis purgari poterit, & in cōtinenti reſtitui. cumque aquæ Crabræ pars, quam nunc Maranellam appellant, quæ per ima agri Nobiliū de Ruſticis pertranſit,non nihil antea aquæductui nocuiſſet,nos ponte ſupra aquæductum facto, eoque ſtratis ſilicibus munito, per eum illeſo ductu, eam aquam Crabram, & pluuiales transmittendas curauimus; alio etiam ibi ſupra ductum ponticulo cōſtructo, & ſtrato, per quem fontes quidam, qui in ea valle conſurgunt, unde Appiam aquam

Romæ ductam fuisse facile comprobare possem, sine ductus lesione, aut aquæ uitio commode pertranseant. rursus etiam quia re ipsa compertum fuit, opus arcuatum pluries fuisse emendatum, eo quia parietes, qui aquam supra fornices, seu arcus continebant, tenuuiores, quàm res desiderabat, facti fuerant; nempe crassitudinis sesquipedalis, siue duorum palmorum nostri temporis, quo fiebat, ut illis, pondus aquæ pandere conantis, sustinere nequeuntibus, ductus uitiaretur, ideoque illi primo parieti, & alterum eiusdem crassitudinis adiunxerant, qui cum priore non conueniens (nam in parietibus nouum cum ueteri non conuenit) maius uitium fecerat, internascentibus caprificis, ederis, terebinto, rubis, & alijs arboribus, & fruticibus parietes corrumpentibus. Nos igitur destructa parte omni superiori usque ad imas fornices, parietes hinc & hinc crassitudinis palmorũ quattuor, crusta intrinsecus coctis lateribus fieri curauimus; opusq; pilis cemẽtitijs; hinc, & hinc distãtes inter se palmos plus minus sexaginta muniri fecimus; & ut stabilius esset opus, & ne parietes aquam continentes, aquæ & fornicum superimpositarum pondere panderentur; inter quasque pilas catenas ex lapide Tiburtino annecti curauimus. insuperque cum in reperiendis puteis, unde ductus purgari posset, multum, & diu per nos laboratum fuisset, nempe quia subterraneus ductus, nullis tunc supra terram uestigijs apparentibus modo hinc, modo illinc nulla ratione se uertit, iussimus aliquot angulares puteos, supra terram altitudine palmorum decem extolli, & cõfornicari, paruo foramine in summitate relicto, unde aquæ spiritus exalare possit, reliquos uero per palmos quattuor infra terram fornice muniri, & operiri curauimus; sicque ductus, Deo Optimo Maximo adiuuante, restitutus est, aquaque ad Triuij fistulas

ſtulas X V I I. Cal. Septembris, anno a Seruatoris noſtri natali ſeſquimilleſimo ſeptuageſimo magna omnium lætitia perducta eſt : triplicique ibi emiſſario (uſque dum in fontes per Vrbem diſpenſetur) per Cloacam, inibi data opera nuper extructam, in Tiberim, ne Ciuitati noceret, tranſmiſſa eſt. non tamen prius perducta eſt, quam Optimus Princeps de eius bonitate a peritiſſimis medicis, per quos omne experimentum fieri iuſſit, certior factus fuiſſet. decreuerat enim Sanctiſſimus Pontifex potius omne impenſum amitti debere, quam aquam ducere; ſi,ut quidam illi falſo ſuggeſſerant, corporibus ſaluberrima non eſſet. Libet hoc in loco, ut error omnis ex mente titubantium excutiatur, & plena huius aquæductus, & unde nomen Virginis aſſumpſerit, & quo itinere ad Vrbem perueniat, & unde acquiſitiones illi accedant, notitia habeatur; loca Plinij, & Frontini, de Aqua Virgine loquentium, recenſere, & quæ ego uidi, referre, ut ulterius hæſitationi locus non relinquatur. uerba Frōtini ſunt hæc (loquitur autem de Marco Agrippa, qui anno ab vrbe condita, ut ipſe paulo ante dixerat, ſeptingenteſimo decimo nono, Imp. Cæſ. Aug. & M. Lælio Volcatio Coss. aquam Iuliam duxerat) Idem, inquit, cum iam tertium Conſul fuiſſet, C. Sentio Sp. Lucretio Coss. poſt annum xiij. quam Iuliam deduxerat, Virginem in agro quoque Lucullano collectam Romam perduxit. Dies quo primum in Vrbem reſponderit V. iduum Iunij inuenitur, Virgo appellata, quod quærentibus aquam militibus, puella uirguncula quaſdam uenas monſtrauit, quas ſequuti, qui foderant ingentem aquæ modum inuenerunt: ædicula fonti appoſita, hanc Virginem pictura oſtendit. Concipitur ergo uia Collatia ad milliarium octauum, paluſtribus lo-

cis,

cis, ſignino circumiecto continendarum ſcaturiginum causa, adiuuatus ex compluribus alijs acquiſitionibus. uenit per longitudinem paſſuum xiiij. millium centum quinque ex eo riuo ſubterranneo paſſuum xj. millium octingentorum ſexaginta quinque, ſupra terram, per paſſus mille ducentos quadraginta, ex eo ſubſtructione riuorum locis compluribus paſſuum quingentorum quadraginta opere arcuato paſſuum ſeptingentorum, acquiſitionum ductus riui ſubterranei efficiũt paſſus mille quadringentos quinque. Hæc ille. Ex his manifeſte dignoſcitur Agrippam primum huius aquæ inuentorem, & ductorem fuiſſe, quod & teſtatur Plinius lib. 31. c. 3. qui ante Frontini tempora uiguit. is enim tempore Veſpaſiani, ille uero Neruæ ſcripſerunt. ait enim Plinius de Agrippa loquens, ut & ſupra retuli, idem & Virginem adduxit, ab octaui lapidis diuerticulo duum millium paſſuum, Prænestina Via, iuxta eſt Herculaneus riuus, quem refugiens Virginis nomen obtinuit. hæc ille, qui & de ea iterum lib. 36. c. 15. meminit, in diſtantia ab Vrbe (ut uides lector candide) conueniunt, ambo enim ab octauo lapide teſtantur, nec in uia diſcrepant, quamuis Frontinus teſtetur de Via Collatia, Plinius de Præneſtina, quia Plinius non in uia, ſed diuerticulo a uia duum millium paſſuum, ut res ipſa etiam hodie indicat, aſſeruit; Via autẽ alia, quæ hodie iuxta fontes pertranſit, & ad uicina prædia ducit, Collatiam appellatam fuiſſe crediderim, uſque dum de alia conſtet: ſicque & in loco conueniunt, de nominis origine, ſiue unde virginis nomẽ aſſumpſerit, aperte diſcrepant. in quo ego magis Frontino, qui de his principaliter tractauit, cura ſibi ab Imperatore iniuncta, quam Plinio, qui perfunctorie, & incidenter de ea locutus eſt, aſſentio; ceteri credent, quod eis magis arridet. Nunc, quæ

uidi

uidi,referam. Ductus ſubterranei,de quibus meminit Frõtinus, incipiunt ad radices montis, ubi aqua primum ex loco paluſtri, & ſubſtructione egrediens ſpecum ingreditur, & exinde recta fere linea, continuatis per totum aquæductum puteis, interuallo a Vitruuio lib. 8. c. 7. præfinito, nempe ut intra duos actus inuicem diſtent. quod ſpatium eſt palmorum noſtri temporis CCCXX. nec ullus eam metam egreditur, peruenit iuxta prædium, quod eſt in agro Nobilium de Ruſticis, ubi facto angulo diſcedit ad ima, quo in loco, ideſt in ima ualle ſummitas aquæductus ſolo fere equalis eſt. Hoc in loco inuenimus antiquos ſupra plumbi laminam extenſam, propter loci inſtabilitatem ductus fundamenta iecisse, & ſuper ædificaſſe. Ab hoc loco ſubterraneo riuò continuato ad alteram uallem in agro Nobilium de Caſſalibus peruenit, ubi nunc dicitur Bucca leonis, eo quia a triginta annis citra fonticulo cuidam inibi non longe ab aquæductu exorienti, marmoreum caput Leonis, ex cuius ore aqua proflueret, & commode hauriretur, ab agri domino appoſitum fuit; quod marmor nos aquæducti inſeruimus, ut inde aqua profluens in uicinorum prædiorum cõmodum hauriri poſſit; quo in loco ſubſtructione,& modico opere arcuato,per nos, ut dixi, facto,eã uallem pertranſit, indeque continuato ſubtus proximum montem riuo ſubterraneo, ad proximam uallem agri Monachorum Sancti Pauli peruenit. unde longa ſubſtructione ad alterum proximum montem perducitur; & inde rurſus ſubterraneo ſpecu, a dextris progrediendo, non modico itinere uiam Tiburtinam interſecat, rurſuſque a ſiniſtris, iterumq; a dextris progrediendo iuxta Anienem ſe oſtendit. unde opere arcuato ad alium proximum montem,& inde per ſpecum riuo ſubterraneo

uia Nomentana interſecata, ad aliam proximam uallem, & inde alio arcuato opere ad proximum montem, & exinde, Salaria uia pariter interſecata, per collem hortulorum ſubtus ameniſſimum uiridarium, ampliſſimumque ædificium Reuerendiſſimi & Illuſtriſſimi Cardinalis Politiani intra Vrbem perducitur. quo in uiridario iuxta puteum aquæductus hinc, & hinc lapidibus Tiburtinis Cippi ſeu Termini formam habentibus, inſcriptiones iſtæ inuentæ ſunt.

VIRG
TI. CAESAR.AVG
PONTIF. MAXIM
COS. V. IMP. VIII
I
P CCXL

VIRG
TI. CLAVDIVS
DRVSI.F.CAESAR
AVG.GERMANICVS
PONTIFEX.MAXIMVS
TRIBVNIC.POTESTAT.IIII
COS. III. IMP. VIII. P.P
I P CCXL

Hæc Neque, ut dixi, aquæductus uia eſt longitudinis a Frontino deſcriptæ: nẽpe paſſuũ xiiij. milliũ. Acquiſitiones quoque, de quibus Frõtinus meminit, perquiſiui. ná fere omnes huius ductus ſubterraneas partes, partim equeſter, ubi multa aqua nõ erat, partim pedeſter, ubi ſicco pede am bulare licuit. partim uero nauicula, ad id accõmodata, ab hominibus tracta, ubi riuus nauigabilis fuit, diligenter inſpexi, inueniq; in initio montis, quẽ primũ fontes ſubeũt, non longe ab ingreſſu, hinc & hinc ductus acquiſitionum factos fuiſſe, latitudine palmorum fere decem, altitudine palmorum nouem, cuius longitudinem inueſtigare nõ ualui, cum limo ad altitudinẽ palmorũ quinque repleti eſſent, ex quibus hinc, & hinc aqua in aquæductũ pro-

profluebat, non tamen multa, & ab his non longe quattuor alij cuniculi, duo hinc, duo illinc, contra inuicem ex diametro, latitudine palmorum circiter trium singuli, altitudinis palmorum septem fere, ex quibus etiam aqua, licet modica in ductum profluit, de quibus arbitror sensisse Frontinum dum ait acquisitionum ductus subterranei efficiunt passus mille quingentos quinque, sed in monte, quem dixi extare inter uallem agri de Rusticis, & agrum Buccæ leonis nuncupatum longe maiores, quàm alibi acquisitiones inueni, non quidem ductas per cuniculos, aut specus, sed in ipsius aquæductus lateribus hinc & hinc passim scaturientes, ut fere ex illis quinta pars totius aquæ, quæ ad urbem ducitur, efficiatur; & tandem in toto ductu, duobus montibus exceptis, uno uidelicet, unde aqua in maius arcuatum deducitur, & altero, a quo aqua a dicto opere arcuato exiens recipitur, & in aliud opus arcuatum traijcitur, in quibus ne gutta quidem aquæ scaturit, acquisitiones quamplurimæ exoriuntur, quibus acquisitionibus fontes adiuti optimam aquæ copiam in Vrbem ferunt. Initio igitur, & statu ipsius aquæductus cognito, remanet, ut recenseam, quoties inueni aquæductum hunc corruptum fuisse, & restitutum. Et quidem opus arcuatum destructum fuisse a C. Cæsare, & a Ti. Claudio restitutum, monumentum, quod in Pincio monte, & hortis tunc Angeli Colotij iuxta puteum aquæductus repertum fuit, aperte demonstrat: cuius hanc fuisse inscriptionem, Andreas Fuluius de aqua Virgine loquens, uir sane doctus, & rerum antiquarum peritissimus, testatur. Ti. Claudius Drusi F. Cæsar Aug. Germanicus Pontifex Maximus Trib. potes. V. Imp. XI. PP. Cos. des. iiij. arcus ductus aquæ Virginis disturbatos per C. Cæsarem a fundamentis nouos fecit, & restituit.

Dein-

Deinde a Longobardis aquæductum directum crediderim, nam Adrianus primus patria Romanus Pontifex Maximus, domitis iam afflictisque Longobardis, anno à Christi Seruatoris nostri Natali circiter DCCLXXVI. vt Platina refert, Virginis aquæductum, cum alijs vrbis aquæductibus restituit, quem non multo post dirutum, in tanta rerum, quæ succesit, calamitate credendum est, nec ulterius restitutum fuisse, inueni, nam quod legitur in inscriptione, quæ ad publicas Triuij fistulas apposita est, Nicolaum quintum Aquæductum Virginis restituisse, id à via Salaria citra factum fuisse intelligo, unde acquisitiones, & scaturigines, quæ ad nostra usque tempora fluxerunt, initium sumunt. Nam si Nicolaus opus arcuatum restituisset, ductumque purgasset, non ita, ut à nobis inuentum est (uix annorum centum spatio intercedente) nullis vrbis obsidionibus intermedijs, quantauis hominum negligentia dirui, & aboleri potuisset. hactenus de his.

Viri Ill.mi Carmina
Virgineas olim [illegible] Frontinus [illegible]
[illegible] dulcia [illegible]
Haec [illegible] nostro Miramur [illegible] Quartus
Quas Pius [illegible] Magna [illegible]
[illegible] Quinctus
Eterna [illegible] Victoria
Ex Originali

